

УДК 599.362:591.9(282.247.364)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ КРОТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО В ДОЛИНІ СЕРЕДНЬОЇ ТЕЧІЇ Р. СІВЕРСЬКИЙ ДОНЕЦЬ

Олександр КОНДРАТЕНКО, Дмитро ПИЛИПЕНКО, Віктор Д'ЯКОВ

Особливості розповсюдження крота європейського в долині середньої течії р. Сіверський Донець. — О. Кондратенко¹, Д. Пилипенко², В. Д'яков³. — Наведено дані стосовно історії дослідження та сучасного розповсюдження крота європейського (*Talpa europaea* L., 1758) на теренах південного сходу України. Розглядаються причини зниження чисельності виду в другій половині ХХ століття та її збільшення з середини 90-х років ХХ століття. Наводиться перелік усіх відомих місць мешкання крота в долині середньої течії р. Сіверський Донець, його статус і дані стосовно чисельності в окремих місцях мешкання.

Ключові слова: кріт європейський, чисельність, басейн Сіверського Дінця.

Адреса: ¹ — кафедра садово-паркового господарства та екології, Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка, вул. Оборонна 2, м. Луганськ, 91011, Україна. ² — кафедра зоології, Донецький національний університет, вул. Щорса, 46, м. Донецьк, 83050, Україна. ³ — НПП "Святі Гори", вул. 60-річчя Жовтня, 1, м. Святогірськ, 84130, Донецька обл. E-mail: pppark@slav.dn.ua.

The peculiarities of the European mole's spreading in the middle current's valley of the river the Siversky Donets. — О. Kondratenko¹, D. Pilipenko², V. Dyakov³. — The facts about the research's history and modern distribution of the European mole (*Talpa europaea* L., 1758) on the territory of the south-east of the Ukraine are given. The reasons of the species abundance decreasing during the second half of the 20th century and their raising since the middle of the 90th in the 20th century are analyzed. List of all known records of the European mole's in the middle flow valley of the Siversky Donets, its status, and data deal with mole abundance in some localities are presented.

Key words: European mole, numbers, Siversky Donets basin.

Address: ¹ — Department of garden-park's economy and ecology, Lugansk National Pedagogical University named by Taras Shevchenko, 2 Oboronna str., Lugansk, 91011, Ukraine. ² — Department of zoology, Donetsk national university, 46 Schorsa str., Donetsk, 83050, Ukraine. ³ — National Natural Park "Svyati Gory", 1 60-richchya Zhovtnya str., Svyatohirsk, 84130, Donetskaya oblast, Ukraine. E-mail: pppark@slav.dn.ua.

Вступ

На цей час, в період істотного антропогенного перетворення ландшафтів усе більшого значення набувають дослідження поширення різних видів тварин на межах їхніх ареалів, а також зміни цих меж.

Кріт звичайний, або європейський (*Talpa europaea* L., 1758) населяє значну частину лісової та лісостепової зон європейської території колишнього СРСР. На південному заході досягає узбережжя Чорного моря. Південна границя, у загальному збігається з ізолінією, що відповідає 500 мм опадів у рік [2]. Це загальна картина поширення крота, у тому числі і на Україні.

У праці В. Абеленцева та І. Підоплічко [1] знаходимо уточнення за областями: вказано, зокрема, що кріт розповсюджений у Харківській, Дніпропетровській областях України та у Ростовській обл. Російської Федерації. Але найбільш цікаві дані про поширення крота в Україні знаходимо у працях І. Сокура [6] та О. Мигуліна [5]. Так, І. Со-

кур вказує, що основними районами поширення крота в Україні є Полісся, Лісостеп і Карпати.

В степових районах кріт живе головним чином у долинах рік, якими заходить далеко на південь. У каталозі ссавців СРСР наводять дані про підвиди крота, один із яких (*T. europaea brauneri* Sat.) указують для південних областей європейської частини колишнього СРСР, але з застереженням про неясність точних меж його поширення [3].

Згідно з даними О. Мигуліна [5], С. Огньов у 1928 р., встановив для території України між підвидами крота *T. europaea europaea* і *T. europaea brauneri* таку межу: лінія Мінськ – Чернігів – Батурин – Полтава – Дніпропетровськ – Херсон. При цьому, на заході від цієї лінії мешкає *T. e. brauneri*. О. Мигулін вважає, що кроти з території Харківської області, північних районів Дніпропетровської області та з лісових масивів долини Сіверського Дінця (територія Донецької та Луганської обл.) належать до *T. e. brauneri*, як, напр.,

кріт, добутий 18.10.1935 р. біля с. Кремінної, Рубежанського р-ну Донецької обл. (нині – м. Кремінна, Луганська обл.). Таким чином, межу поширення цього підвиду необхідно проводити північніше і східніше, в районі Сум, Белгорода або ще далі на північ [5].

Згідно з даними І. Сокура [6], у період з 1947 до 1956 р. у Донецькій області заготовляли 0,48 % від загальної заготівлі кротячих шкур в Україні. Це, зрозуміло, не могли бути кроти з Великоанадольського лісу, де крота було випущено лише у 1953 р. [9]. У цей же час, у Луганській області здобували 0,02% кротячих шкур.

Безсумнівно, що у цей період кріт був розповсюджений у заплавлених екосистемах р. Сіверський Донець і, можливо, по його притоках. Для порівняння: в Харківській області добували 0,25%, у Дніпропетровській – 0,14%, а в Запорізькій – 0,03% [6]. З цих даних видно, що Донецька область у той час займала провідне місце за промислом крота в Східній Україні, що, звісно, не можна пояснити тільки лише більшою активністю промисловиків, а, імовірно, всього, достатньо високою чисельністю кротів у зазначений період.

В останні десятиліття кріт для Донецької області відомий тільки у Великоанадольському лісі [9]. Тут цей вид акліматизовано ще у 1953 р., і він успішно прижився [4]. Про поширення крота в інших районах Донецької і Луганської областей донедавна практично нічого не було відомо, крім формальної вказівки на цей вид у списках хребетних тварин Луганської обл. [7, 8], без наведення будь-яких докладних даних. Проте, у середині ХХ століття кріт тут зустрічався, про що говорять наведені вище дані.

Матеріал і методи

Обліки чисельності проводилися на Мартиненковому болоті за тією самою методикою що застосовувалася і у Великоанадольському лісі [4], методом перерахування ходів на маршруті з застосуванням загальноприйнятого коефіцієнта заселення ходів крота, що у середньому складає чотири особини на хід. Обліки проведено в липні та серпні 2003 і 2004 рр. на маршрутах довжиною від 2,5 до 3 км. Перерахування зроблено на 1 км маршруту.

Результати й обговорення

Як уже вказувалося раніше кріт у Донецькій області на р. Сіверський Донець в останні 20 років не відзначався і якщо він і зберігся, то в дуже невеликій кількості. Причини зникнення цього виду в межах колишнього ареалу до кінця не ясні. Можна говорити з впевненістю про вплив декількох причин одночасно. Ймовірно, це і перепромисел і загибель при знищенні комах хімічними методами боротьби, що не могло не відбитися на такій активній комахоїдній тварині як кріт. Крім того території (Донецька і Луганська обл.) знаходяться на межі ареалу, і не виключені пульсації ареалу через визначені періоди.

В даний час кріт знову почав зустрічатися по долині Сіверського Дінця на території Донецької обл., відновлюючи свій колишній ареал, вперше кріт нами був відзначений влітку 1999 р. у Теплінському лісництві, на правому березі р. Сіверський Донець, у 2–3 км вище за течією від с. Богородичне (північний захід Донецької області). Тут його чисельність невисока, розподілений він фрагментарно і тільки балками північного схилу, що відкриваються у бік ріки. Теплінське лісництво являє собою нагірну діброву, де лісоутворюючими породами виступають переважно дуб і ясен. Це природні ліси, хоча вони інтенсивно піддавалися рубкам і зараз більшість дерев мають вегетативне походження.

2002 р. кріт уперше виявлений на території болота «Мартиненкове», розташованого на лівому березі р. Сіверський Донець, на схід від м. Святогірськ, між с. Ярова і річкою. Крім того, влітку 1998 р. у районі Мартиненкового болота знайдено напіврозкладений труп тварини, дуже схожої на крота (кістковий матеріал не взято). В 2004 р. у районі впадання р. Нітріусу у Сіверський Донець на ґрунтовій дорозі знайдено мертвого крота (С. Попов, особисте повідомлення).

Мартиненкове болото, а точніше місце, де зустрічається кріт, представлено заплавною дібровою, хоча на даний час дуб тут зустрічається дуже рідко (поодинокі дерева), а основною лісоутворюючою породою виступає ясен. В обох місцях добре розвинені лісова підстилка, трав'яний покрив та підлісок.

Таблиця 1. Порівняння щільності мешкання крота у Великоанадольському лісу та на Мартиненковому болоті

Год	Великоанадольський ліс		Мартиненкове болото	
	Ходів / км	Особин / км	Ходів / км	Особин / км
1997	5	20	облік не проводили	облік не проводили
1998	8	32	облік не проводили	облік не проводили
1999	12	48	облік не проводили	облік не проводили
2000	11	44	облік не проводили	облік не проводили
2001	4	16	облік не проводили	облік не проводили
2003	облік не проводили	облік не проводили	5,0	20,0
2004	облік не проводили	облік не проводили	4,8	19,2

2003 р. у районі Мартиненкового болота, на маршруті довжиною 3 км нами нараховано 15 ходів, що відповідає 20 особинам на 1 км. У 2004 р. на маршруті в 2,5 км було нараховано 12 ходів, що відповідає 19,2 особинам на 1 км маршруту.

Проте загалом щільність крота на обстежуваній ділянці значно менша, ніж у Великоанадольському лісі [4] (див. табл. 1), і загалом відповідає даним по Великоанадольській популяції в несприятливій для неї роки. Ймовірно, це пояснюється початковою стадією відновлення колишнього ареалу, на відміну від Великоанадольського лісу, де штучно створена популяція крота існує безупинно вже понад 50 років.

У 2004 р. в районі залізничної ст. Брусин, у заплаві діброві на лівому березі р. Сіверський Донець, нами оглянуто місця, де також зустрічається кріт. Сліди перебування тут цього виду було

виявлено не пізніше 2001 р., а може і раніше (Е. Прохорина, особисте повідомлення). У 1999 і 2001 р. кріт відзначений в охоронній зоні відділення «Крейдова флора» Українського степового заповідника, в околицях с. Піскунівка. Сліди життєдіяльності крота відмічено в штучних насадженнях на правому березі Сіверського Дінця.

Для порівняння варто вказати, що в заплавах і нагірних дібровах долини р. Сіверський Донець у Харківській обл., кріт є звичайним видом. Так, при проведенні експедиції р. Сіверським Донцем у районі Ізюмської луки (Харківська обл.) нами звернуто увагу на наявність тут крота. На цій ділянці кріт виявився досить звичайним мешканцем. Високою є його чисельність і в нагірних дібровах у районі с. Гайдари, що у Зміївському р-ні Харківської обл. (рис. 1).

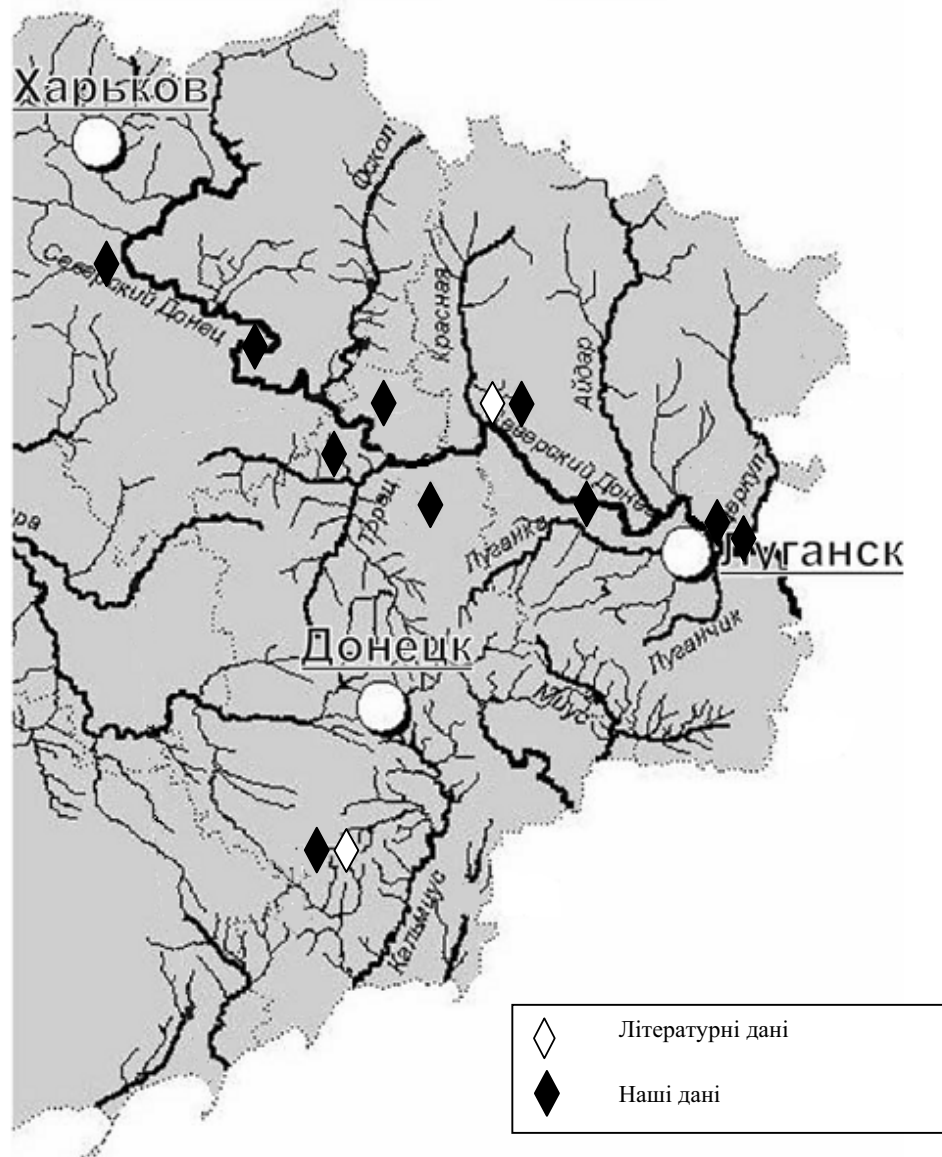

Рис. 1. Місця знахідок крота (*Talpa europaea*) в долині середньої течії р. Сіверський Донець.

У Луганській обл., кріт відмічений нами у заплавлних дібровах на берегах озер-стариць Серебрянського лісництва Кременського лісового масиву в 1994–1996 та 2001 р. У 1996 р. була добута одна особина у ловчий циліндр. У 2001 р. кріт відмічений в околицях оз. Біляївське Слов'яносербського р-ну), у заплавлній діброві на лівому березі р. Сіверський Донець. У 2001–2003 р. вид зареєстровано в околицях залізничної станції Кондрашівська-Нова (смт. Станично-Луганське–2).

Сліди життєдіяльності тварин відзначалися у вільшанику на уступі піщаної тераси. Знайдено його і в заплавлній діброві на лівому березі р. Сіверський Донець (1999 р.). Також, у 1999 р., сліди життєдіяльності крота, у вигляді викидів землі і поверхневих кормових ходів, нами відмічені в тополевому гаю в окол. смт. Станично-Луганське, приблизно в 4 км від заплави р. Сіверський Донець. У Кременських лісах кріт є нечисленним видом, а у всіх інших місцях він – дуже рідкий. Знахідка крота в околицях смт. Станично-Луганське є на даний час найбільш південно-східним місцем реєстрації виду в Україні.

Висновки

По-перше, звичайний кріт у середині ХХ століття й імовірноше всього і раніше був розповсюджений на досліджуваній території і був досить звичайним про що дозволяє судити заготівлі кролячих шкур у той час. Зараз кріт знову відновлює свою чисельність і колишній ареал, що збігається з проникненням у степову зону природних листяних лісів у заплаві р. Сіверський Донець і його притокам.

Причинами, через які кріт скоротив свою чисельність до мінімуму, можуть бути наступні: пульсації ареалу, загибель унаслідок заходів щодо знищення комарів у заплавлних біотопах р. Сіверський Донець і ряду його приток хімічними препаратами, перепромисел, тощо. При цьому кріт на даній території все таки залишався в невеликій кількості, але в силу різних причин, його популяція знаходилася в пригніченому стані. Зараз, у результаті сформованих сприятливих умов, ми спостерігаємо підйом чисельності і подальше поширення виду в південно-східному напрямку.

Подяки. Автори щиро дякують І. Загороднюку за редактування статті та її підготовку до друку.

1. *Абеленцев В. І., Підоплічко І. Г.* Ряд Комахоїдні – Insectivora / Фауна України (За ред. І. Г. Підоплічко). – Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. – Том 1, вип. 1. – С. 70–228.
2. *Биология лесных птиц и зверей.* – Москва: Высшая школа, 1975. – 384 с.
3. *Каталог млекопитающих СССР (плиоцен-современность).* – Ленинград: Наука, 1981. – 456 с.
4. *Мельниченко Б., Пилипенко Д., Ширяев С.* Чисельність та розподіл крота звичайного у Великоандольському лісовому масиві // Вісник Львівського ун-ту. Серія біологічна. – 2002. – Вип. 30. – С. 70–75.
5. *Мигулін О. О.* Звірі УРСР. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1938. – С. 37–45.
6. *Сокур І. Т.* Савці фауни України та їх господарське значення. – Київ: «Радянська школа», 1960. – С. 19–22.
7. *Список позвоночных Ворошиловградской области* (составители С. Г. Панченко и Н. Д. Самчук). – Ворошиловград, 1973. – 35 с.
8. *Список хребетных Луганської області / Довідник-посібник до навчального курсу із зоології хребетних для студентів природничо-географічного факультету* (Укладачі В. А. Денщик, В. Г. Сулик). – Луганськ, 2000. – 50 с.
9. *Страницы Красной книги.* Научно-популярные очерки / М. Л. Рева, Л. И. Тараненко, Г. Н. Молодан и др. – Донецк: Донбасс, 1989. – 111 с.

Отримано: 30 січня 2005 р.

Прийнято до друку: 23 квітня 2005 р.